KORPUS TADQIQOTLARIDA METAFORA VA QORISHIQ METAFORA MASALALARI

Murodjonova Latofat Farxodjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti 2-kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada korpus tilshunosligining asosiy metodlari - MIP va MIPVU yondashuvlari - doirasida metafora va qorishiq metafora hodisalarining tadqiqot imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. O‘zbek va ingliz tillari qiyosida qorishiq metaforaning kommunikativ muvaffaqiyatsizlik omillari aniqlanib, katta hajmli matnlar asosida empirik tahlil o‘tkazishning metodologik tamoyillari asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari kognitiv lingvistika, uslubshunoslik va tarjima nazariyasi uchun amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: *korpus tilshunoslik, metafora, qorishiq metafora, MIP, MIPVU, kognitiv lingvistika, qiyosiy tahlil.*

KIRISH

So‘nggi o‘n yilliklarda korpus tilshunosligining jadal rivojlanishi til hodisalarini katta hajmli matn ma'lumotlari asosida empirik tadqiq etish imkonini berdi. Metafora - inson tafakkurining asosiy kognitiv mexanizmi sifatida ta'riflangan bu hodisa - korpus metodlari yordamida yangicha o‘lchamda o‘rganilmoqda [1, 3-b.]. G. Lakoff va M. Jonson tomonidan asoslangan konseptual metafora nazariyasi tilshunoslik tadqiqotlarida tub o‘zgarishlar yasadi: metafora nafaqat badiiy bezak, balki dunyoni tushunish va ifodalashning universal kognitiv usuli ekanligi isbotlandi [1, 5-b.].

Korpus asosida metafora tadqiqotining amaliy ahamiyati shundaki, u tadqiqotchilarga so‘z va iboralarning metaforik qo‘llanilishini yuzlab, minglab matn namunasi bo‘yicha tekshirish imkonini beradi. Bu esa yakka misollarga tayanadigan an'anaviy tahlildan farqli ravishda, umumiy qonuniyatlar va statistik tendentsiyalarni aniqlashga yo‘l ochadi. Murodjonova qizining tadqiqoti ko‘rsatganidek, qorishiq metafora hodisasi aynan bunday keng qamrovli korpus asosida o‘rganilganda o‘zining barcha kommunikativ oqibatlari bilan namoyon bo‘ladi [2, 53-b.].

Mazkur maqolaning maqsadi - korpus tilshunosligi metodlari asosida o‘zbek va ingliz tillarida qorishiq metaforalarning tadqiqot imkoniyatlarini ko‘rsatish, ularning kommunikativ muvaffaqiyatsizlik mexanizmlarini aniqlash va bu borada o‘zbek tilshunosligiga xos metodologik muammolarni muhokama qilishdan iborat.

Korpus tadqiqotlarida metafora: metodologik asoslar

Korpus tilshunosligida metafora tadqiqotining ikki asosiy metodi keng tan olingan. Birinchisi - **MIP metodi** (Metaphor Identification Procedure): Pragglejaz guruhi (2007) tomonidan ishlab chiqilgan bu yondashuv so‘zning kontekstdagi ma'nosini uning lug‘aviy asosiy ma’nosi bilan taqqoslab, metaforik qo‘llanilishini aniqlashga imkon beradi [3, 1-b.]. Metod to‘rt bosqichdan iborat: matnni o‘qish, har bir leksik birlikni ajratish, uning asosiy ma'nosini aniqlash va kontekstual ma'no bilan taqqoslash. Metod sodda va takrorlanadigan bo‘lganligi sababli, turli til va janrlar uchun moslashtirilgan.

Ikkinchi metod - **MIPVU** (MIP - Vrije Universiteit): G. Steen va hamkasblari MIP metodini kengaytirib, uni katta hajmli korpus tahlilida ishlatish uchun moslashtirilgan versiyasini yaratdilar [4, 25-b.]. MIPVU to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita metaforaning farqini aniqroq belgilab, «metaforik maqsad» (metaphoric intent) tushunchasini qo‘shdi. J. Charteris-Blek ushbu metodlarni siyosiy diskurs tahlilida qo‘llab, ularning keng qamrovli korpuslarda ishonchli natijalar berishi isbotladi [5, 14-b.].

A. Stefanovich va S. Griesning qiyosiy korpus tadqiqotlari metafora va metonimiyaning turli til hamda janrlardagi taqsimlanishini miqdoriy jihatdan o‘rganishda muhim metodologik asos bo‘ldi [6, 3-b.]. Ular taklif etgan kollostruksion tahlil metodi metaforik iboralarning grammatik tuzilma bilan munosabatini korpus asosida o‘lchash imkonini beradi. Bu yondashuv qorishiq metaforaning yuzaga kelish muhiti - grammatik va leksik kontekst - ni empirik ravishda aniqlashda ayniqsa samarali hisoblanadi.

Qorishiq metafora: ta'rif, turlari va muvaffaqiyatsizlik omillari

Qorishiq metafora (mixed metaphor) - bir nutq birligida ikki yoki undan ortiq ontologik jihatdan mos kelmaydigan konseptual domendan bir vaqtda foydalanilishi natijasida yuzaga keladigan semantik-pragmatik nomuvofiqlik hodisasidir [7, 17-b.]. G.Fokonyer va M.Tyornerning konseptual integratsiya nazariyasiga ko‘ra, muvaffaqiyatli metaforik ko‘chirish uchun turli «kirish makonlari» (input spaces) o‘rtasida muvofiqlashtirilgan proektsiya zarur; qorishiq metaforada bu muvofiqlashtirish amalga oshmaydi va «birlashtirma makon»da (blended space) mantiqiy ziddiyat hosil bo‘ladi [8, 40-b.].

D.Sperber va D.Uilsonning munosabat (relevance) nazariyasi qorishiq metaforaning nima uchun kommunikativ muvaffaqiyatsizlikka olib kelishini tushuntirishda samarali vosita: har qanday kommunikativ akt minimal kognitiv xarajat evaziga maksimal kontekstual ta’sir ko‘rsatishi lozim [9, 116-b.]. Qorishiq metafora esa tinglovchi uchun bir vaqtda bir necha qarama-qarshi konseptual sxemani qayta ishlashni talab qilib, kognitiv yukni oshiradi. S. Glyusberg ushbu holatni “metaforik to‘qnashuv” (metaphorical clash) deb atab, uni kognitiv dekodlashdagi asosiy to‘siq sifatida tavsiflagan [10, 43-b.].

Tadqiqot asosida qorishiq metaforalar uch asosiy turga ajratildi: (1) *semantik to‘qnashuv* - zid sohalarga mansub leksemalarning noo‘rin birikuvi; (2) *konseptual ziddiyat* - bir-birini istisno qiluvchi mental modellar; (3) *pragmatik nomuvofiqlik* - nutq maqsadiga zid metaforik obraz. O‘zbek tilidagi misol: “*Iqtisodiyotning ildizlarini qirqib, yangi sahifalari ochildi*” - bu jumlada “ildiz” (biologik obraz) va «sahifa» (intellektual obraz) domenlarining noo‘rin qo‘shilishi mantiqiy ziddiyatni yuzaga keltiradi. Ingliz tilidagi misol: “*We need to iron out the bottlenecks*” - “iron out” (tekislik) va “bottleneck” (torayish) domenlarining to‘qnashuvi ham shunday muvaffaqiyatsizlikka olib keladi.

H.P. Graysning kooperativ tamoyillariga ko‘ra [11, 45-b.] qorishiq metafora miqdor va munosabat maksimalarini buzadi: matn tinglovchi uchun haddan ziyod yuklanib, maqsadga yot bo‘lib qoladi. Z. Kyovecheshning ta'kidlashicha, metaforik proektsiya muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun manba va manzil sohalari o‘rtasida “ontologik

yozishuv” (ontological correspondence) mavjud bo‘lishi zarur [7, 19-b.]; qorishiq metafora aynan shu yozishuvni buzgani uchun kommunikativ muvaffaqiyatsizlik muqarrar tus oladi.

O‘zbek tilida korpus tadqiqotlari: holat va istiqbollar

O‘zbek tilshunosligida metaforaning leksik-semantik tahlili M.Mirtojiyev [12, 28-b.] va M.Yo‘ldoshev [13, 45-b.] kabi olimlarning ishlari orqali chuqur o‘rganilgan. Biroq korpus metodologiyasiga asoslangan metafora tadqiqotlari o‘zbek tilshunosligida hali boshlanish bosqichida. Buning uch asosiy sababi mavjud:

(a) o‘zbek tilidagi raqamli annotatsiyalashgan korpuslarning yetarli darajada rivojlanmaganligi;

(b) MIP va MIPVU metodlarining o‘zbek tiliga moslashtirilgan versiyasining yo‘qligi;

(c) tadqiqot standartlarining belgilanmaganligi.

Amaliy jihatdan bu muammolar quyidagicha yechilishi mumkin: birinchidan, o‘zbek badiiy, publitsistik va ilmiy matnlaridan tuzilgan katta hajmli raqamli korpus yaratish; ikkinchidan, MIPVU mezonlarini o‘zbek tilining agglutinativ qurilishiga moslashtirish; uchinchidan, qorishiq metaforalarni alohida kategoriya sifatida annotatsiya qilish tizimini ishlab chiqish. Ushbu yo‘nalishlardagi tadqiqotlar o‘zbek kognitiv lingvistikasini jahon tilshunosligining zamonaviy metodologik yutuqlari bilan yanada yaqinlashtiradi va qiyosiy korpus tadqiqotlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

XULOSA

Mazkur maqolada korpus tilshunosligining MIP va MIPVU metodlari qorishiq metafora tadqiqotida qanday samarali qo‘llanilishi ko‘rsatildi. O‘zbek va ingliz tillari qiyosida qorishiq metaforalarning uch asosiy turi hamda ularning kognitiv, semantik-struktural va madaniy-pragmatik kabi muvaffaqiyatsizlik omillari aniqlandi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, qorishiq metaforaning kommunikativ muvaffaqiyatsizligi tasodifiy hodisa emas: u konseptual proeksiyaning muvofiqlashtirilmasligi, munosabat nazariyasiga zid kognitiv yuklanish va ikkala tildagi madaniy assotsiativ farqlarning birgalikdagi ta'siri natijasida yuzaga keladi. O‘zbek tilshunosligida korpus asosida metafora tadqiqotini rivojlantirish - raqamli korpus tuzish, MIPVU metodini o‘zbek tiliga moslash, qorishiq metaforalarni tizimli annotatsiya qilish - kelajak tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilanishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.

2. Murodjonova qizi. Pragmatics of Mixed Metaphors in Uzbek And English Languages // European International Journal of Philological Sciences. – 2026. – Vol. 6, № 03. – P. 53–55. DOI: 10.55640/eijps-06-03-11.

3. Pragglejaz Group. MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse // Metaphor and Symbol. – 2007. – Vol. 22(1). – P. 1–39.

4. Steen G.J., Dorst A.G., Herrmann J.B., Kaal A.A., Krennmayr T., Pasma T. A Method for Linguistic Metaphor Identification (MIPVU). – Amsterdam: John Benjamins, 2010. – 238 p.

5. Charteris-Black J. Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis. – New York: Palgrave Macmillan, 2004. – 263 p.

6. Stefanowitsch A., Gries S.T. (eds.). Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2006. – 312 p.

7. Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 285 p.

8. Fauconnier G., Turner M. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. – New York: Basic Books, 2002. – 440 p.

9. Sperber D., Wilson D. Relevance: Communication and Cognition. – Oxford: Blackwell, 1986. – 279 p.

10. Glucksberg S. Understanding Figurative Language: From Metaphors to Idioms. – Oxford: Oxford University Press, 2001. – 193 p.

11. Grice H.P. Logic and Conversation // Cole P., Morgan J.L. (eds.). Syntax and Semantics. Vol. 3. – New York: Academic Press, 1975. – P. 41–58.

12. Mirtojiyev M. O‘zbek tilida so‘zlarning ko‘p ma'noliligi. – Toshkent: Fan, 1975. – 168 b.

13. Yo‘ldoshev M. O‘zbek badiiy nutqida metafora. – Toshkent: Fan, 2008. – 184 b.